

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Lector Univ. Dr. Maria Pariza

**CONTRIBUȚII ALE
CĂRTURARILOR DE
OBÂRȘIE AROMĂNĂ**

Contribuții ale cărturarilor de obârșie aromână – la elaborarea și tipărirea cărții vechi românești

Lumea cărții și tiparului concentrează aspecte, dintre cele mai interesante, privind relațiile spirituale dintre neamuri. Cercetarea legăturilor de peste timp și spațiu, prin carte, a condus, de multe ori, la elucidarea unor date și adevăruri istorice de o importanță deosebită, pentru diverse domenii ale activității umane.

Istoria cărții și tiparului românesc este plină de semnificații, în acest sens, mai ales în ceea ce privește legăturile interromânești, manifestate de-a lungul veacurilor, cu mult înainte de înfăptuirea statului unitar român. Din acest proces intelectual nu au lipsit nici vlahii sud-dunăreni. Cercetarea, din acest unghi, a istoriei cărții românești, relevă aspecte dintre cele mai surprinzătoare, privind vechimea și conținutul relațiilor dintre cărturarii din nordul și sudul Dunării.

Investigațiile noastre în timp, au pornit din epoca caligrafilor și miniaturiştilor (atestată în Țara Românească, ca gen de scriere, la începutul secolului al XV-lea) și s-au extins până în anul 1830, limita superioară convențională, pentru cartea românească veche.

La baza dezvoltării studiului au stat evidențele naționale ale Bibliotecii Academiei Române, *Catalogul manuscriselor românești*¹ și *Bibliografia Românească veche: 1508-1830*.² Aceste instrumente ne oferă date complete pentru studierea istoriei tiparului și cărții românești, aducând, într-o matcă, *cărți apărute în țară, dar și în afara hotarelor, cărți scrise în limba română sau de români în alte limbi*.

Elementul de complexitate, în abordarea acestei teme, l-a constituit stabilirea obârșiei sud-dunărene a unor cărturari, afirmați până în secolul al XVIII-lea, perioadă în care au loc penetrări mai importante ale vlahilor sud-dunăreni în spațiul românesc. În decursul veacurilor, alături de greci, bulgari, sârbi, a existat și un proces de așezare a vlahilor balcanici pe malurile din stânga Dunării, ca indivizi izolați.³ În general, este recunoscută dificultatea stabilirii unui cadru real, privind prezența vlahilor balcanici în alte spații, dificultate motivată de cercetători prin confuzia cu *grecii*, care s-a manifestat, întotdeauna, în teritoriile unde au emigrat aromânii, trăind în devălmășie și cu emigranți greci, ca indivizi sau în comunități mai mici. Această confuzie a fost una naturală, nu intenționată, determinată de credința ortodoxă comună, dar și de faptul că aromânii s-au servit, de veacuri, de limba greacă, în biserică și în școli, în relațiile comerciale și în corespondența lor.

În aceste condiții, pentru o reconstituire obiectivă, cei mai mulți cercetători moderni și contemporani au recurs, ca posibilitate de distingere, la analiza riguroasă a localităților de unde provin acești „greci,” ținând cont de faptul că, în așezările de baștină, bine păzite, vlahii și grecii nu au conviețuit niciodată.

Astfel de reconstituiri au stat în atenția istoricului *Nicolae Iorga* și, printre acestea regăsim și nume reprezentative din istoria cărții românești, precum cel al vestitul monah *Nicodim de la Tismana*, întemeietorul vieții mănăstirești în Țara Românească, venit în timpul lui *Vladislav Vlaicu* (1372-1377), cu scopul consolidării Bisericii Ortodoxe.

În general, despre Nicodim, se știe că s-a născut în sudul Dunării, la Perlep în Macedonia, prin

anii 1310, din tată grec macedonean și mamă sârboaică.⁴ Nicolae Iorga argumentează însă originea sa, astfel:

„Originar din Macedonia, din părțile Perleplului, unde sunt foarte mulți aromâni și care Nicodim era pe jumătate «grec» pe jumătate «slav» - ceea ce însemna o dependență mai mult ierarhică decât națională – trecând pe la muntele Athos, a fost atras în țara noastră, nu numai de primejdia turcească, dar poate și prin cine știe ce legături de rasă.”⁵

Un alt istoric, preocupat de cercetarea vlahilor balcanici, *Ion Arginteanu*, susține originea vlahă a lui Nicodim, aducând ca argument a convingător, locul nașterii sale, localitatea Prilep din Macedonia, unde „n-au existat niciodată greci și românii s-au dat întotdeauna cu acest nume.”⁶

Alte investigații ale istoricului vin să întregească aceste presupuneri. În lucrarea „*Istoria românilor prin călători*” (București, Eminescu, 1981, p. 82), Nicolae Iorga, ocupându-se de regiunea Ohrida și Perlep menționează că în anul 1340, acestea formau un principat, în timpul domniei lui Ștefan Dușan, care a fost condus de un vlah, *Balica*, acesta declarându-se independent după moartea domnitorului. Din 1348, a fost descoperit un hrisov dat de Ștefan Dușan mănăstirii „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din Prizren, unde sunt menționați vlahii.

Aceste date, legate de locul nașterii lui Nicodim au fost contrazise, ulterior, de istoricii sârbi, care consideră că este vorba de o altă localitate Prilep, din Kosovo, aflată la 5 km de ctitoria lui Ștefan Dușan (Visoki Dechani), biserica principală a mănăstirii Dechani, inclusă astăzi în patrimoniul UNESCO și Patriarhia Ipek (vezi și: www.manastireatismana.ro/2006/prilep.htm).

Argumentele, în acest sens, sunt astăzi mult mai bine documentate, dar ele nu schimbă ipoteza privind obârșia sa vlahă. Majoritatea documentelor istorice sârbești și românești, leagă pe Nicodim de cneazul Lazăr, de neamul Dușanilor.

Pr. Prof. dr. *Mircea Păcurariu*, în „Istoria Bisericii Ortodoxe Române” (vol. 1, București, 1980, p. 288) susține că „Era de neam vlah, din sudul Dunării, înrudit cu despotul sârb Lazăr și cu domnitorul român Nicolae Alexandru Basarab.”

Cărturar, isihast și teolog, Nicodim a corespondat cu mulți teologi. Din această corespondență s-au păstrat două scrisori cu Patriarhul *Eftimie* al Târnovei (1375), în chestiuni dogmatice. Despre *Eftimie*, ucenicul său *Grigorie Țamblac* (cca.1367, Tîrnovo-1419, Kiev) spune că ar fi fost vlah, din împrejurimile Adrianopolului.⁷

Nicodim va introduce, după regulile de la Sfântul Munte (Athos), arta manuală de copiere a textelor vechi. A caligrafiat și miniat pe pergament un „*Tetraevanghelion*” în limba slavă bisericească – *cea mai veche carte datată din Țara Românească*. Tot de la călugărul Nicodim ne-a rămas „*Evanghelia Slavonă*,” scrisă de el prin anii 1403-1404, *cu cea mai veche ferecătură (cu coperte de argint aurit)*, care se păstrează la Muzeul Național de Istorie din București.⁸

O altă reconstituire, având ca argument locul de naștere, se referă la *Meletie Macedoneanul*, primul călugăr tipograf adus în Muntenia, de către *Matei Basarab*, pentru instalarea unei tipografii de la mănăstirea Govora, din Vâlcea, în anul 1643. Călugărit în Mănăstirea Zografu, din Sf. Munte, învață meseria la Kiev, de unde cumpără și tiparnița.⁹ După N. Iorga¹⁰ și Ioan Nenițescu,¹¹ - localitatea Molovița (Muloviște), din Macedonia, unde s-a născut tipograful Meletie, la sfârșitul sec. al XVI – lea, a fost populată numai de vlahi.

În „*Bibliografia românească veche*” este reprodus „Hrisovul lui Matei Basarab” din 6 Ianuarie

1634, dat cu ocazia inaugurării tipografiei de la Govora, din care aflăm despre numirea sa ca egumen. În „*Psaltirea Slavonă Govora*,” din 1637, apărută din porunca lui Matei Basarab voievod, se consemnează „*am tipărit această carte ce se cheamă psaltire cu cel mai mic între călugări Meletie Macedoneanul igumenul mănăstirei Govora...*”.

Alte lucrări ale călugărului tipograf sunt: „*Ceaslovul Slavon*,” din 1638, „*Pravila cea mică*” (1640-1641) și „*Evanghelia cu învățătură*” (1642).

Ținând cont de criteriile menționate, astfel de exemple pot fi multiplicare. O serie de nume, precum cel al îngrijitorului și corectorului de cărți *Mihail Macri* din Ianina, menționat prin anii 1690, sau al lui *Hristofor Emborocomitu* din Ianina, menționat prin 1728, stau în continuare sub semnul întrebării, fiind nume de familii aromâne. Astfel de contribuții, fiind, însă, dintre cele secundare, nu au incitat la investigații. Intenția noastră este doar să semnalăm faptul ca atare, în acest context.

Despre o îndepărtată obârșie aromână se vorbește și în cazul mitropolitului *Dosoftei*, ilustru cărturar, poet și traducător, cu rosturi fundamentale în devenirea cărții românești. În acest caz, însă, cercetările riguroase ale unor filologi români, precum *Sextil Pușcariu*, *Al. Piru*, *Șt. Ciobanu*,¹² au scos la iveală o serie de mărturii de epocă, privind obârșia sa aromână.

După *Al. Piru*¹³ „*Dosoftei*, întâiul nostru poet, pe numele mirenesc *Dimitrie Barila*, era fiul unui negustor aromân, *Leontari*, și al *Misirei*. La Lemberg avea o rudă, *Chiriac Păpară*, originar din Ianina, episcop al școlii „*Frăția ortodoxă*.” În această școală clasică de retorică și poezie predate în limba latină, greacă, slavonă și polonă se presupune a fi învățat *Dosoftei*, născut prin 1624.”

Ipoteza descendenței sale aromâne se sprijină pe faptul că mitropolitul moldovean a solicitat protecția patriarhului *Ioachim al Moscovei*, pentru ruda sa pe linie maternă, *Kiriak Păpară*, din Lvov (Galiția), persecutată de episcopul unit *Iosif Șumleanski*, această familie fiind de origine aromână.

O interesantă demonstrație, în favoarea acestei origini, ne oferă și istoricul literar *D. Găzdaru*, folosind ca punct de plecare „*limba poetului*” în raport cu graiul aromân.

În cariera sa, *Dosoftei* s-a remarcat prin activitatea sistematică de traducere și tipărire în limba română a cărților de cult religios, făcând din aceasta, un mijloc de edificare a conștiinței naționale. Activitatea cărturarului fiind foarte comentată și cunoscută, pe măsura importanței contribuțiilor sale, vom aminti doar două dintre prelucrările pe care istoria literaturii le reține, ca importanță: „*Psaltirea... pe versuri tocmită*” (1673) și „*Viața și petrecerea sfinților*,” în 4 volume (Iași, 1682-1686).

Începând din secolul al XVIII-lea prezența aromânilor în spațiul românesc capătă alte conotații. Începând cu această perioadă, au loc revărsări ale elitelor, provenind din rândul elementului aromân, în cultura balcanică și europeană, revărsări determinate de tulburări politice sau de opțiuni personale izolate.

Colonii mai importante, din rândul acestei populații, emigrează în Imperiul Habsburgic, dar și în provinciile românești, deoarece Peninsula Balcanică devenise o zonă periculoasă pentru comerț și dezvoltare, în general, datorită confruntărilor dintre creștini și musulmani, ce se derulau pe scena politică europeană. Distrugerea totală a Moscovei,¹⁴ în astfel de confruntări, a constituit episodul hotărâtor al migrației aromâne din acest secol.

O serie de tipărituri apărute în secolul al XIII-lea, la Viena sau în capitala Ungariei, sunt legate de numele unor cărturari sau familii de aromâni, fie prin meșteșugul tiparului, fie prin elaborare sau susținere materială consistentă.

Acestea se regăsesc și în evidențele naționale românești, fapt pentru care le circumscriem și în tematica acestui studiu. În 1910, când se edita monumentală lucrare „*Bibliografia cărții vechi românești*” (vol 2, sub auspiciile Academiei Române), chestiunea națională a aromânilor devenise deja o problemă a statului român, iar intelectuali de frunte, din nordul și din sudul Dunării, își dădeau mâna pentru împlinirea acestui ideal.

Astfel, din secolul al XVIII-lea, pot fi amintiți trei scriitori aromâni și operele lor, considerate ca primele lucrări publicate de aromâni, pentru aromâni, în străinătate: *Theodor Cavaloti* cu lucrarea „*Protopiria*” (în limba română, *Prima învățătură*, Veneția, 1770), *Daniil Moscopoleanul* cu „*Învățătura introducătoare*” (Veneția 1794) și *Constantin Ucuta* cu „*Noua Pedagogie*” sau „*Abecedar ușor*” (Viena, 1797).

Scrierile lui Cavaloti și Daniil sunt considerate de specialiști, *cele mai importante monumente de limbă pentru cunoașterea aromânei din secolul al XVIII-lea*.¹⁵ Acești scriitori și poligloți desăvârșiți, sunt cunoscuți și sub numele de scriitori *moscopoleni*, deoarece s-au format în vatra arhetipală a culturii aromânești, orașul Moscopole, în perioada iluministă. Scrierile menționate au intrat în atenția lumii științifice din România prin editarea lor, de către Pericle Papahagi, într-un singur volum, în 1909.¹⁶

În ceea ce privește meșteșugul tiparului, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, erau renumiți la Viena, frații tipografi *Marchides* și *Ghiorghi Pul'iu*, originari din Seacișta (Pind). Din editura acestora „romane și cărți despre revoluții treceau destule în Principate, ca și în Macedonia.”¹⁷ Tot aici s-au editat „*primele gramatici sîrbești*,”¹⁸ iar vlahul *Riga Fereu din Veleştin*, promotorul revoluției grecești, își tipărea proclamațiile și cântecele revoluționare (ex. *Imnul Eteriei*), drept pentru care frații tipografi Pul'iu au fost exilați în statele monarhiei, la intervenția autorităților otomane, iar tipografia a fost închisă în 1798.

Aici s-au tipărit și o serie de lucrări ce constituie *inceputurile literaturii medicale românești*, precum cele ale renumitei familii *Darvari*, originară din Clisura, care a dat renumiți medici și filozofi ce se ocupau și cu editare de cărți.

Nicolae Darvari, însemnat cărturar, a publicat mai multe lucrări, cu o tematică diversă: istorie, pedagogie, filozofie etc. Dintre cele mai importante putem menționa: „*Istoria universală pe scurt*,” în două volume, tipărită la Viena, în 1817-1818, având pe pagina de titlu specificația „cu cheltuiala fraților *Ioan* și *Marcu Darvari*; „*Mai nainte gătire spre cunoaștința de Dumnezeu*,” în 1818, la Buda, în traducerea lui *Eufrosin Poteca*; „*Culegere de înțelepciune*,” 1827, la București, în traducerea lui *Iancu Nicolae Moldoveanu* și „*Carte grecească cu bucăți alese*,” București, 1827, tipărită pentru „a treia oară” „fiind necesară „pentru uzul celor care încep să învețe limba greacă.”

Un alt reprezentant al acestei familii este și *Constantin I. Darvari* - cunoscut medic, autorul unei remarcabile lucrări științifice cu profil medical, datând din 1785. Acesta se numără și printre susținătorii tipăririi cărții intitulată „*Ușa pocăinței*” (1812), carte semnificativă pentru *legăturile interromânești pe care le-a facilitat*. Astfel, lucrarea a apărut la Brașov, „cu blagoslovenia și prin mijlocirea mitropolitului Țării Românești, *Dosithei*,” cu cheltuiala lui *Constantin Ioan Boghici* „spre folosul de obârșie al pravoslavnicilor creștini;” fusese tălmăcită și s-a „diorosit” de către

Rafail, monahul de la mănăstirea Neamț. Au ajutat la imprimarea ei, în afara mitropolitului muntean și a lui *C. I. Darvari*, episcopii de Buzău și de Argeș, membrii din familiile *Brincoveanu*, *Golescu*, *Văcărescu* ș.a.

Dimitrie Darvari – cunoscut ca autor de tratate de filozofie, a publicat și *prima lucrare științifică medicală a unui român* – reprezentând teza sa de doctorat, iar *George Darvari* – va sprijini material, tipărirea la Viena, în 1819, a cărții *Omul de lume*, „pe limba daco-romană.”

În elaborarea și tipărirea cărții vechi românești a investit și familia *Caracaș*, afirmată, în mod special, în lumea medicală, prin reprezentanții ei, *Dimitrie și Constantin Caracaș*.

Medicul *Dimitrie Caracaș*, conducătorul *Spitalului Pantelimon* (așezământ întemeiat în 1735) este autorul unei cărți însemnate și foarte rară azi, „*Poeme medicale*,” publicată în grecește și latinește, la Viena, în 1795, iar fiul său, medicul *Constantin Caracaș*, prin grija căruia s-au adunat fondurile necesare ridicării unui cunoscut locaș de sănătate – *Spitalul Filantropia*, a susținut material apariția unor importante lucrări. Printre acestea, merită menționată celebra „*Legiuire Caragea*,” publicată 1818, contribuția sa fiind consemnată chiar în foaia de titlu. De asemenea, în prefața unui „*Penticostar*,” tipărit la București, în 1820, la tipografia „de la Cișmeaua răposatului Mavrogheni,” printre eforii tipografiei, cel dintâi este inserat numele lui *Constantin Caracaș* „doftorul poliției.” Ca autor, „doctorul în medicină și filozofie” *C. Caracaș* este cunoscut prin prestigioasa lucrare științifică „*Topografia Țării Românești și observațiuni antropologice privitoare la sănătatea și bolile locuitorilor ei*” prețios izvor pentru istorici, publicată în 1830.

Începând din primele decenii ale secolului al XIX-lea, remarcăm contribuțiile de excepție, la evoluția tipăriturilor românești, ale unor autori și evergheți proveniți din coloniile de aromâni stabilite în Ungaria. Cea mai mare colonie a fost cea de la Budapesta, de unde au răsărit neamurile lui Șaguna, Gojdu, Sina etc.¹⁹ În cuprinsul Transilvaniei, coloniile de negustori aromâni s-au așezat cu precădere în Sibiu, Oradea, Beiuș, Lugoj, Banat etc., în așa numitele „companii grecești.” Receptarea lor în viața românească, nu s-a produs brusc. La început, acești refugiați, întemeiază comunități și biserici în credința lor ortodoxă, în devălmășie cu grecii. În contact cu ideile iluministe, coloniile aromâne din diasporă, asistă la deșteptarea națională a diferitelor popoare. În capitala Ungariei, în contact cu iluministii Școlii Ardelene, „...se simțiră deosebiți de greci a căror limbă o întrebunțau în afaceri și o considerau ca limbă maternă alături cu modestul lor dialect în auzul căruia crescuseră departe, în satele muntoase ale patriei,” remarca *Nicolae Iorga*, într-unul din studiile sale asupra comerțului din epoca respectivă.²⁰

În acest mediu cultural, nostalgia identității, regăsită în graiul rostit, va anima și revitaliza dorința de a se afirma, ieșind din cadrele elenismului postbizantin. Acest imbold s-a manifestat, la început, pe cale religioasă. În capitala Ungariei, disputa ajunsese atât de mare între greci și macedoromâni încât, în anul 1802, a fost numit, în bisericile pe care le clădiseră, un preot român.

O altă mărturie a dorinței lor de a se afirma și pe plan cultural, o reprezintă așa-zisul *Salon literar* din Pesta, al lui *Atanasie Grabovschi* (numele indicând localitatea de baștină, Grabova, din Albania), unchiul viitorului mitropolit *Andrei Șaguna* care, la începutul secolului, avea obiceiul de a aduna în casa sa studenți și intelectuali ardeleni, bănățeni și munteni pentru a citi și discuta cărți românești, dezbătând și probleme naționale și politice.²¹ *Atanasie Grabovschi* ca și fratele său *Constantin*, a sprijinit material cartea (*Tipografia Crăiască din Buda*) și Biserica

românească. Așa se explică și faptul că o serie de tipărituri de la începutul sec. al XIX-lea, îi sunt închinată lui, precum: „*Versuri celui de bun neam născutului domnului Atanasie Gabrovski*” de *Naum Petrovici*, Buda, Tipografia Universității, 1816;²² „*Scurt apendice la istoria lui Petru Maior*,” de *A. G. Theodor Aron*, apărută în 1828 sau „*Simbolul plinilor de bucurie simțiri*” (1829), unde se menționează pe foaia de titlu că Atanasie Gabrovski „era cuprins de învăpăiața dorire spre cultura neamului românesc.”

Sub influența curentului istorico-filologic ce înflorește la românii din Transilvania pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, cu *Samuil Micu*, *Gheorghe Șincai* și *Petru Maior*, la aromânii stabiliți în Ungaria se întărește tendința de a se cultiva în limba maternă. Astfel, apar primele lucrări care dau o haină nouă limbii materne, în relație cu tradiția romană.

*Gheorghe Constantin Roja*²³ este cel dintâi dintre aromâni care încearcă o unificare a dialectelor dacoromân și aromân în lucrarea „*Măiestria ghiovășirii românești. Cu Litere Latinești care sunt literele Românilor ceale vechi: Spre Polirea a toată Ghinta Românească ceii din coace și ceii din acolo de Dunăre/Lucrată de Gheorghe Constantin Roja, Cetățeanul Academicesc, și Candidatul Clinicesc Doftor în Spitalul Universității Ungurești din Pesta....*”, lucrare publicată la Buda, la *Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești*, în 1809. Gheorghe. C Roja este autorul mai multor lucrări dintre care merită menționată și lucrarea „*Cercetare asupra românilor sau așa –numiților vlahi care locuiesc dincolo de Dunăre*”- 1808, publicată în limba germană, în care autorul insistă asupra romanizării tracilor, asupra trecutului lor medieval și oferă informații despre Moscopole în sec. al XVIII-lea. Cartea se încheie cu o listă de două pagini, cu sute de persoane care subscriu pentru publicarea ei. Cartea prezintă importanță, nu numai pentru ideile sale, ci și pentru că a cunoscut o relativ largă răspândire. Numai cei enumerați în lista de subscripție au cumpărat 637 de exemplare dintre care, desigur, unele au ajuns în Macedonia.

Mișcarea de renaștere, în ideea latinității, care influența pe toți românii, este servită și de noile produse literare ale românilor din Viena. Aici apare în 1813 prima „*Gramatică aromână sau macedo-vlahă*,” a lui *Mihail G. Boiagi* în versiune greacă și germană, exemplele și textele ilustrative fiind aromânești, redactate cu litere latine.²⁴ Lucrarea lui Boiagi este un răspuns la pretențiile lui *Neofit Duca* și ale altor oameni greci de cultură de a face din limba lor o limbă universală a popoarelor ortodoxe. Astfel se explică și faptul că Patriarhul grec afurisea nu numai pe autorul lucrării ci și pe aceia care dau crezare „acelui eretic împotriva limbii în care a vorbit și vorbește Dumnezeu,” îndemnând la distrugerea cărții.

Ulterior, în cultura românească, confracții săi, precum *D. Bolintineanu*, avea să numească această contribuție intelectuală „Un demn monument al Românilor Aurelieni,” iar lingvistul *Theodor Capidan* „...opera cea mai desăvârșită ce s-a putut scrie pe vremea aceea.”²⁵

Din rândul coloniei macedoromâne de la Budapesta se vor ridica *Zaharia Carcalechi*²⁶ și colaboratorul acestuia, *Emanuil Gojdu*, cărora soarta le-a rezervat un rol mare în anele culturii românești. Ambii se vor remarca, în mod strălucit, în întărirea legăturilor dintre românii de pretutindeni, primul prin meșteșug și al doilea prin mecenat.

De numele lui *Zaharia Carcalechi* „...ferlegerul de cărți a Crăeștii și mai marli tipografii din Buda a Universității Ungariei” se leagă apariția revistei „*Biblioteca românească*,” apărută în 1821, reprezentând cea mai veche revistă literară editată în străinătate și înfripată din suflul curentului cultural pornit de reprezentanții Școlii Ardelene, încă din 1780.

Deosebit de interesantă, pentru evidențierea raporturilor interromânești la vremea respectivă, sau altfel spus, pentru căutarea de frate, prin intermediul tipăriturilor ni se pare reflecția scriitorul academician *Ioan Luțaș* pe marginea acestei reviste: „Este un capriciu al sorții ca de capitala Ungariei, locul unde s-au făurit atâtea planuri de înăbușire a culturii noastre să se lege totuși numele unor opere și reviste literare române, cu rostul și însemnătatea lor pentru timpul în care au fost scrise.”

Dacă locul apariției este considerat un „capriciu al sorții,” faptul că ambițiosul program, era realizat de macedoromâni și își propunea să editeze și o serie de cărți românești, cu scopul declarat de a oferi tuturor românilor, mai ales celor din Muntenia și Moldova, o bibliotecă „după toate istoriile vestite, care se află în Crăiasca Bibliotecă din Pesta, pentru a-și cunoaște istoria și cultura,” este perceput ca unul firesc, pentru cărturarii vremii. O astfel de integrare a elementului aromân, lentă, liniștită, reciprocă, fără vreo urmă de tăgăduire, este caracteristică Transilvaniei, aflată sub dominația habsburgică. Până la ridicarea strălucitului reprezentant, mitropolitul Andrei Șaguna, pe care această colonie de macedoromâni avea să-l dăruiască vieții naționale românești, sunt o serie de alte momente, politice, sociale, economice sau culturale care confirmă acest fapt, consemnate atât în presa timpului, cât și în diverse studii apărute înainte de al doilea război mondial.

Zaharia Carcalechi se preocupa, printre altele, și de procurarea manuscriselor și publicarea lor, precum și de editarea și prefațarea a o serie de traduceri. Tot lui i se datorează și publicarea celebrelor însemnări de călătorie ale lui Dinicu Golescu. A alcătuit calendare pentru săteni și târgoveți. Activitatea sa de publicist și editor s-a desfășurat fructuos, după anul 1830. Deși orizontul său cultural a fost mai restrâns, Zaharia Carcalechi s-a impus prin spiritul practic cu care a continuat strădaniile *Școlii Ardelene*, de ridicare a neamului prin carte. Stabilizat la București, în 1834, primește conducerea *Tipografiei Statului*, unde editează ziarul „*Cantor de avis și comerț*” (1837), devenit, apoi, „*Vestitorul român*,” în 1843, *primul buletin oficial al Țării Românești*. În anul 1845, primește rangul de pitar, iar în 1853 de serdar, devenind proverbial, prin abilitatea cu care a slujit toate stăpânirile vremii.

Emanuil Gojdu (1802-1870),²⁷ un nume care trebuie pomenit cu venerație, începe să subvenționeze din 1830 „*Calendarul Românesc*” și din 1832 începe să ajute studenții români din oraș, care-i umplu casa, proiectând crearea renumitei fundații ce-i poartă numele, pentru a-i susține material. Numele lui Emanuil Gojdu îl regăsim și în revista „*Biblioteca Românească*,” (partea a III-a, 1830) cu o „*Cuvântare de rugăciune*” adresată străluciților boieri ai Moldovei și Țării Românești” prin care, îi provoacă „...spre un foc patriotic sfânt către limba noastră prin tipărirea cărților în limba patrioticească. Așa va înflori nația noastră, așa își va câștiga loc între celelalte neamuri floritoare sau cultivate.”

Această intervenție se justifică prin *calitatea sa de everghet* (nu putem vorbi de o activitate de publicist a lui Emanuil Gojdu) *cu care își va eterniza numele printre români*.

Comentând „*Testamentul lui Emanuil Gojdu*,” publicat de *Matei Voileanu* în 1899, la Sibiu, (Tip. Arhidiecezană) scriitorul și publicistul *Ilarie Chendi*²⁸ (p. 360) atrage atenția asupra faptului că: „Altundeva deci trebuie căutat testamentul lui Gojdu, care trebuie transmis tinerimei. Adevăratul testament e depus în vorbirile și puținele publicații ale lui Gojdu, în multele scrisori de prin arhivele oficiale și particulare. În toate acestea este îngropată o mare

comoară, care aproape întrece sumele de monedă sunătoare. Tinerimea trebuie să cunoască și motivele care au îndemnat pe fondator la acest act. La cifre putem privi cu stupefacție, dar coarda sentimentelor nu ni se pune în vibrație până ce între noi și fondator nu se stabilește necesarul raport psihologic.”

Această comunicare a fost reprodusă de o seamă de ziare românești din Transilvania. Toate aceste contribuții, aduse publicisticii românești în capitala Ungariei și, apoi, în Transilvania, de către cei doi reprezentanți ai publicației „*Biblioteca românească*,” se leagă de spiritul cultural și patriotic al Coloniei macedo-române din care s-au ridicat.

În contextul acestei abordări tematice, un alt nume de cărturar, peste care nu putem trece, măcar ca o provocare pentru alte aprofundări, este cel al lui *Anton Pann*. S-au scris numeroase studii despre viața și opera autorului melodiei „*Deșteaptă-te române*,” dar în privința originii sale etnice, nimeni nu-și asumă un răspuns clar. George Călinescu este cel dintâi care lansează ipoteza unei origini aromâne: „Cunoașterea miraculoasă a limbii române e un semn că era sau român (vlah curat sau cuțovlah) sau că venise aici din fragedă copilărie.”

Majoritatea istoricilor literari subscriu spuselor lui George Călinescu, această ipoteză fiind mai aproape de realitate decât altele. S-a născut în 1796, în târgușorul Silven, din Bulgaria, dintr-un tată aromân și mamă grecoaică, Tomaida. Localitatea natală se află în partea sudică a munților Balcani, loc unde au trăit, din vechime, și mulți aromâni. Chiar prin prisma numelui, *Antonie Pantoleon Petroveanu*, originea sa nu putea să fie nici bulgărească, nici grecească, nici turcească. Argumente în acest sens, aduc și istoricii *N. Iorga*, *Al. T. Dumitrescu*, *Al. Piru*,²⁹ ș.a.

Venirea sa la nord de Dunăre, prin 1806, după decesul tatălui său *Pandele Petroveanu*, integrarea sa rapidă în societatea românească (la Chișinău, unde a stat o vreme împreună cu mama sa și fratele său, venirea apoi la București în 1812, plecarea la Brașov în 1821) și trecerea prin alte locuri, cu o ușurință pe care numai etnia o explică, apoi faptul că a lucrat în domenii care necesitau o profundă cunoaștere a limbii române (cântăreț de biserică, elev la școala de psaltichie, tipograf, profesor de muzică, culegător de folclor, dar mai ales creator) constituie alte argumente, în favoarea ideii că Anton Pann a fost aromân.

Activitatea sa în slujba cărții (editare și difuzare a tipăriturilor, și mai ales de creație) s-a desfășurat pe o perioadă relativ întinsă, din 1816 până la sfârșitul vieții, în 1854. Nu vom insista asupra lucrărilor sale deoarece majoritatea lor depășesc perioada de apariție pe care ne-am propus să o abordăm, adică anul 1830, iar opera sa este suficient de cunoscută (culegeri, versificări, prelucrări, opere originale) constituind unul dintre pilonii de bază ai culturii românești prin cunoașterea tradițiilor populare și a limbii românești.

Prin titluri precum: *Versuri muzicești ce să cântă la Nașterea Mântuitorului nostru Is. Hs. și în alte sărbători ale anului* (București, 1831 și alte ediții ulterioare), *Poezii deosebite sau cântece de lume* (București, 1831), *Fabule și istorioare* (vol 1, 2, București, 1841), *Poezii populare* (București, 1846), *Culegere de proverburile sau Povestea vorbii* (București, 1847), *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hoge* (București, 1853), Anton Pann își merită calificativul eminescian de „*fiu al Pezelei, cel isteț ca un proverb*” calificativ care-l integrează în spiritualitatea românească pe care a reprezentat-o cu cinste, indiferent de spațiul geografic în care a venit pe lume.

În contextul temei abordate, este semnificativă și relația lui Anton Pann cu elevul său, aromânul *Ștefanache Popescu*, în domeniul muzicii bisericești. Există o mare analogie între viața și țelurile

cei doi mari dascăli de muzică. Au rămas orfani de mici și au dibuit prin lume, până s-au stabilit în București. Ștefanache Popescu este primul care a încercat transcrierea psaltichiei pe note lineare și autor a numeroase compoziții, precum cea a muzicii *Prohodului* ce se cântă până astăzi în Vinerea din *Săptămâna Mare a Patimilor*. Varianta care se cântă în bisericile românești a fost compusă în 1862, păstrându-se textul literar versificat de *Macarie*.

Investigarea, din acest unghi, a istoriei cărții și tiparului românesc, evidențiază o serie de date și aspecte, mai puțin cunoscute, privind prezența aromânilor în viața spirituală românească. În lumea cărții și tiparului, contribuțiile cărturarilor, proveniți din rândul aromânilor, au fost reprezentative, atât sub raport creator, cât și material. Deosebit de importante sunt însă legăturile concrete, prin intermediul cărții, petrecute între românii din nordul și din sudul Dunării, care devansează cu mult primele consemnări ale istoriografiei umaniste românești, din secolul al XVII-lea, privind o anumită conștiință a unității de neam.

1. *Catalogul manuscriselor românești* /intocmit de Ion **Bianu**; I. **Caracaș**, tom. I, București, Socec, 1907; tom II, 1913; tom III, de Ion **Bianu**; G. **Nicolaiasa**, Craiova, Scrisul românesc, 1931; tom IV, de G. **Ștrempel**, Florică **Moisil**, L. **Stoianovici**, București, Editura Academiei, 1967
2. *Bibliografia românească veche: 1508–1830*, de Ion **Bianu**, Nerva **Hodoș**, Dan **Simonescu**, Vol I, 1508-1716, București, 1898; Vol II, 1716-1808, București, 1910; Vol. III, 1809-1830, București, 1912-1936 (continuată de Dan **Simonescu**); Vol. 4. Adăugiri și completări, București, 1944 (Biblioteca Academiei Române)
3. Vezi și: **Murnu**, George, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, București, 1984; **Tanașoca**, Șerban, *Balcanologi și bizantiniști români*, București, 2002, p. 20-24, 121-124 ș.a.
4. De viața și activitatea călugărului Nicodim s-au ocupat și Bogdan Petriceicu **Hasdeu**, Al. **Piru**, Dan **Simonescu**, I. **Arginteanu** ș.a.
5. **Iorga**, N., *Histoire des Roumains et de la romanite orientale*, București, Imprimerie d'Etat, 1937, p. 80
6. **Arginteanu**, I. *Istoria românilor macedoneni din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, 1904, p. 23
7. *Istoria literaturii române*, op. cit.
8. *Istoria literaturii române*, Vol 1, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, p. 257; **Simonescu**, Dan; **Buluță**, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Ion Creangă, 1981, p. 16
9. S-au ocupat de studierea vieții și activității tipografului: Dan **Simonescu**, în lucrările: *Viața literară și culturală a Mănăstirii Câmpulung*, 1926 și *Începuturile culturale ale lui Matei Basarab*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LVI, 1938, nr. 11-12, p. 866-880 și Gheorghe **Ionescu**: *Mănăstirea Govora și ecumenia lui Meletie Macedoneanul*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, XL, nr. 2, 1971, p. 20-32. Vezi și *Dicționarul Teologilor Români*, București, 1996, p. 257
10. **Iorga**, N. *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc)*, București, Cultura Neamului Românesc, 1919
11. **Nenițescu**, Ioan, *De la Românii din Turcia europeană: studiu etnic și statistic asupra aromânilor*, București, Institutul de Arte grafice Carol Gobl, 1895, p. 32
12. *Dicționarul literaturii române de la origini...*, op. cit., p. 296- 302
13. *Istoria literaturii române*, vol I, op. cit., p. 406; Vezi și *Magazin istoric*, nr. 8, 1975
14. **Papacostea**, Victor, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p. 358-363
15. **Bardu**, Nistor, *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioți, Daniil, Ucuta)*, Constanța, Ovidius University Press, 2004
16. **Papahagi**, Pericle, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioți, Ucuta, Daniil)*, București, 1909
17. **Hâciu**, Anastase, *Aromânii. Comerț. Industrie. Arte. Civilizație*, Focșani, Tipografia Cartea Putnei, 1936

18. Papahagi, Pericle, *op. cit.*, p. 49
19. Hâciu, Anastasie, *op. cit.*, p. 295
20. Iorga, N., *Câteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVI-lea și al XVIII-lea*. în *Analele Academiei Române*, Sec. Istorie, seria II, tom 37, 1914-1915, p. 305
21. Atanasie Gabrovski (terminația numelui a fost dobândită în Polonia unde s-a ocupat cu comerțul cu vinuri) s-a ocupat de creșterea și educația nepotului său Andrei Șaguna, devenit om politic și de cultură, mitropolit al românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria. Vezi și: **Capidan**, Theodor, *Macedoromâni. Etnografie, istorie, limbă*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943, p. 215; **Diamandi**, Sterie, *Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, București, Cugetarea, 1940, p. 150 – 213
22. *Dicționarul literaturii române...*, *op. cit.*, p. 678
23. Medic de profesie, s-a născut la Bitolia în 1786 și a făcut studiile la Timișoara, unde a fost adus de copil și la Pesta. Vezi și: **Capidan**, Theodor, *Aromânii*, București, 1932, p. 67; **Saramandu**, Nicolae, *Diaspora românească în Austro-Ungaria la începutul secolului al XIX-lea*. în *Caleidoscop aromân*, vol. I, București, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea părintească,” 1998, p. 321-328
24. M. Boiagi provine dintr-o familie originară din Moscopole și stabilită la Buda, unde s-a născut autorul în 1780. La data apariției cărții era profesor de greacă la Școala națională a bisericii grecești din Viena, unde a rămas și după excomunicare, fiind afurisit. Acest manual este dedicat unui aromân stabilit la Viena, nobilul Demeter Nicolaus von Nitta. Vezi și: **Payfuss**, Max Demeter, *Chestiunea aromânească*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 28
25. **Capidan**, Th., *op. cit.*, p. 78
26. Consemnări referitoare la biografia sa, ne indică data nașterii, în 1784, la Brașov, ca fiu al lui Gheorghe C. Carcalechi, negustor aromân și al Mariei Ciurcu, vară cu filologul D. Eustatievici, având aceeași ascendență aromână. În matricula bisericii macedo-române, din Budapesta, se găsește următoarea însemnare, scrisă în grecește: „1812, 16 Septemvrie s-a cununat Zaharia Karkaleki din Bressoovo în l-a căsătorie cu fecioara Anastasia Pafke prin preotul Teodor Georgevici.”
27. Fiu al unui negustor aromân, Atanasie Popovici, numit și Gojdu, și al unei bihorence, Ana, s-a născut la Oradea, în 1802. A studiat Dreptul la Universitatea din Bratislava, luându-și diploma de avocat din 1824, ca apoi să se stabilească la Budapesta, unde intră în cele mai înalte cercuri de intelectuali unguri și români. Vezi și: **Diaconovici**, Cornel, *Enciclopedia română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 588; **Lupaș**, I., *Emanuil Gojdu, Originea și opera sa*, București, 1940, p. 3; *Emanuil Gojdu (1802 – 1870): Comunicări susținute la sesiunea științifică comemorativă*. Oradea, 1972
28. **Chendi**, Ilarie, *Începuturile ziaristicii noastre: (1789 – 1795)*, Orăștie, Minerva, 1900, p. 360
29. *Dicționarul literaturii române....*, *op. cit.*, p. 655 – 658

COLOFON

Autorul lucrării	LECTOR UNIV. DR. MARIA PARIZA
Titlul lucrării	CONTRIBUȚII ALE CĂRTURARILOR DE OBÂRȘIE AROMÂNĂ – LA ELABORAREA ȘI TIPĂRIREA CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI
Variantă digitalizată de	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREDANIA